

Islamic Law and Jurisprudence Studies
Volume 17, Consecutive Number 39, Summer 2025
Issn: 2717-0330

Pages 251-282 (Research article)

Received: August 05, 2023 Revised: September 25, 2023 Accepted: September 25, 2023

Journal Homepage: <https://feqh.semnan.ac.ir>

This is an Open Access paper licensed under the Creative Commons License CC-BY 4.0 license.

New national and International Processes of Human Dimensions of Environmental Rights

Rasool. Jarideh*¹-Javad. Salehi²

1: PhD Student in International Law, Payam Noor University, Tehran, Iran (Corresponding Author): rasouljarideh@yahoo.com

2: Associate Professor in International Law, Payam Noor University, Tehran, Iran.

Abstract: Acquiring the rules of national and international environmental laws in the field of environmental damage and knowing the necessary environmental rules and interaction of the two with the aim of improving the status of the environment and most importantly, the effective aspects of valuing human environmental rights are some goals that have been pursued in the shadow of studying national and international documents and observing legislative and executive gaps and extracting these gaps. Recognition from a legal point of view by observing procedural elements (access to environmental information, public participation in environmental decision-making and access to justice), and the substantial elements (clean air, safe climate, healthy and sustainable food, access to sufficient safe and hygienic water, non-polluted work and entertainment environments, healthy habitat and biodiversity) is one of the ways to recognize environmental human rights. Passing a resolution that recognizes the right to enjoy these rights will be a positive approach to accelerate efforts to ensure their enjoyment. An approach that is right-oriented and subject to immediate measures that are possible in the shadow of the interaction of all legislative, executive and judicial powers.

Keywords: environmental human rights, right to environment, right to information, public participation.

- R. Jarideh; J. Salehi "New national and International Processes of Human Dimensions of Environmental Rights", Semnan University: *Islamic Law and Jurisprudence Studies*, 17(38), 251-282.

[Doi:10.22075/feqh.2023.31713.3692](https://doi.org/10.22075/feqh.2023.31713.3692)

فصلنامه مطالعات فقه و حقوق اسلامی

سال ۱۷ - شماره ۳۹ - تابستان ۱۴۰۴

صفحات ۲۸۲-۲۵۱ (مقاله پژوهشی)

تاریخ: وصول ۱۴۰۲/۰۵/۱۴ - بازنگری ۱۴۰۲/۰۷/۰۳ - پذیرش ۱۴۰۲/۰۷/۰۳

فرایندهای ملی و بین‌المللی نوین ابعاد بشری حقوق محیط زیست

رسول جریده^{۱*} / جواد صالحی^۲

rasouljarideh@yahoo.com

۱: دانشجوی دکتری حقوق بین‌الملل، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران (نویسنده مسئول)

۲: دانشیار حقوق بین‌الملل، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران.

چکیده: دستیابی به قواعد جامع حقوق محیط زیست در زمینه خسارات زیست محیطی و به رسمیت شناختن قواعد زیست محیطی لازم‌الرعایه با هدف ارتقای جایگاه محیط زیست و مهم‌تر از آن جنبه‌های مؤثر ارزش‌گذاری حقوق زیست محیطی بشری، از اهدافی است که در سایه مطالعه اسناد ملی و بین‌المللی و مشاهده خلأهای تقنینی و اجرایی و استخراج این شکاف‌ها دنبال شده است. به رسمیت شناختن از منظر حقوقی با رعایت عناصر شکلی (دسترسی به اطلاعات زیست محیطی، مشارکت عمومی در تصمیم‌گیری‌های زیست محیطی و دسترسی به عدالت) و عناصر ماهوی (هوای پاک، آب و هوای ایمن، غذای تولید شده سالم و پایدار، دسترسی به آب سالم و بهداشتی کافی، محیط‌های زیستی، شغلی و سرگرمی غیرآلوده، زیستگاه سالم و تنوع زیستی) از مسیرهای شناسایی حقوق بشر زیست محیطی هستند. تصویب قطعنامه‌ای که حق برخورداری از این حقوق را به رسمیت بشناسد، رویکرد مثبتی برای تسريع تلاش‌ها در راستای تضمین بهره‌مندی از آنها خواهد بود. رویکردی که حق محور و تابع آن اقدامات فوری بوده در سایه تعامل کلیه دستگاه‌های تقنینی، اجرایی و قضایی ممکن است.

کلیدواژه: حقوق بشر زیست محیطی، حق بر محیط زیست، حق بر اطلاعات، مشارکت عمومی.

- جریده، رسول؛ صالحی، جواد (۱۴۰۴) «فرایندهای ملی و بین‌المللی نوین ابعاد بشری حقوق محیط زیست». دانشگاه سمنان:

مطالعات فقه و حقوق اسلامی دانشگاه سمنان، ۱۷(۳۹)، ۲۵۱-۲۸۲.

[Doi:10.22075/feqh.2023.31713.3692](https://doi.org/10.22075/feqh.2023.31713.3692)

مقدمه

شرکت‌ها و بازیگران غیر دولتی، مسؤول نقض‌های عمده حقوق بشر در سراسر جهان از جمله آب و هوای جهانی، تنوع زیستی و بحران‌های آلودگی هستند. به واسطه جنگل‌زدایی بی‌رویه، تولید مواد شیمیایی و پلاستیک، بهره‌برداری از سوخت‌های فسیلی و سایر فعالیت‌های استخراجی بزرگ مقیاس، کسب و کارهای فعال در اقتصاد جهانی معمولاً حقوق بشری داشتن محیط زیست سالم، پاک و پایدار را به خطر می‌اندازند. این حقوق بشری، توسط شورای حقوق بشر سازمان ملل متحد در سال ۲۰۲۱ به رسمیت شناخته شد و حقوق اساسی مربوط به هوای پاک، آب و هوای امن، دسترسی به آب سالم و بهداشت کافی، غذای تولیدی سالم و پایدار، محیط‌های غیر رسمی برای زندگی و کار، مطالعه و بازی، و تنوع زیستی و اکوسیستم سالم را نیز در بر می‌گیرد. از مهم‌ترین مقصّران مرگ و میرهای سالیانه، مشاغلی هستند که نیروگاه‌های زغال سنگ، معادن، ذوب فلزات، عملیات نفت و گاز، کارخانه‌های شیمیایی و پالایشگاه‌های نفتی را اداره می‌کنند. برخی از این امکانات در مجاورت جوامع فقیر و حاشیه نشین قرار دارند. ظاهراً سلامت، کیفیت زندگی و طیف وسیعی از حقوق بشر، فدای رشد و پیشرفت یا توسعه می‌شود، لیکن در واقع، در خدمت به منافع خصوصی سهامداران شرکت‌های آلاینده و بهره‌مندی بیشتر از سود و انتفاع مصرف‌کنندگان فرامرزی، از انرژی و کالاهای ارزن‌تر است. برخی از شدیدترین آسیب‌های زیست محیطی و بشری که همپوشانی دارند در مناطقی رخ می‌دهند که ساکنان از پیامدهای ویرانگر سلامت جسمی و روانی در نتیجه زندگی در کانون‌های آلودگی، مناطق به شدت آلاینده و مکان‌هایی که به این مناطق بدل شده‌اند، رنج می‌برند (UN General Assembly, 2020: 75).

اشخاصی که به دنبال راهکار اصولی برای جلوگیری از تخریب گسترده محیط زیست و آثار نامطلوب حقوق بشری آن هستند باید موانع قانونی، مالی و قضایی را پشت سر بگذارند و معمولاً به دلیل تلاش بازیگران قدرتمند برای جلوگیری از تعقیب نظام

عدالت، با تهدید، ارباب و انتقام مواجه می‌شوند (UN General Assembly, 2021: 5). آسیب‌پذیرترین ذینفعان معمولاً برای اتخاذ راه کارهای مؤثر، با موانع مالی، زبانی، اطلاعاتی، برجسب‌زنی اجتماعی مرتبط با نقض حقوق بشر، عدم دسترسی به نمایندگی قانونی و بعضاً فساد مقامات مجری قانون مواجهند (Marx, 2019: 104-106). زمانی که قربانیان در کشورهایی با محدودیت اجرای قانون و ظرفیت اقتصادی، فساد و سایر ضعف‌های حاکمیت قانون مواجهند و همچنین زمانی که عدالت باید از طریق اقدامات حقوقی فراملی که فراتر از ظرفیت اکثر بزه‌دیدگان حقوق بشر است اجرا شود، غالباً راه حل‌های مؤثر منتفی می‌شوند.

بدینسان در اهمیت حقوق محیط زیست و لزوم حمایت همه‌جانبه از آن، جای هیچ تردیدی نیست و در واقع با توجه به همین جایگاه و اهمیت حقوق محیط زیست است که در گفتمان حقوقی نوین، از حق بر محیط زیست، به عنوان حقی از حقوق بشر یاد می‌شود و در نسل سوم از نسل‌های سه‌گانه این حقوق مورد بحث قرار می‌گیرد (امیدی و یوسفی پور، ۱۳۹۳: ۱۰) اما حقوق محیط زیست، زمانی می‌تواند اثرگذاری واقعی داشته باشند که به رسمیت شناخته شود. رسمیت این حقوق، مبتنی بر سیر فرایندی برای تصویب و اجراست؛ لذا اولین مرحله برای تشخیص و اجرا و التزام به حقوق زیست محیطی، به رسمیت شناختن آن از منظر حقوقی است. شناسایی این حقوق، توأم با برخی از عناصر شکلی و ماهوی است که بتواند در تکمیل فرایند اجرا مؤثر واقع شود.

۱- به رسمیت شناختن از منظر حقوقی

موجودات زنده از حق برخورداری از محیطی امن، پاک، سالم و پایدار برخوردارند. رسمیت حقوقی این حق به خودی خود، چه از طریق حمایت قوانین اساسی، چه گنجاندن در قوانین زیست محیطی و چه از طریق تصویب یک معاهده منطقه‌ای یا بین‌المللی که شامل این حق باشد، عملکردی مثبت است. حدود ۱۱۰ کشور وجود دارند که این حق را در قوانین اساسی خود مورد حمایت قرار داده‌اند (UN General

ترین و قوی‌ترین قانون در یک نظام حقوقی و واجد نقش فرهنگی عمده و منعکس‌کننده ارزش‌ها و آرمان‌های جامعه از از حقوق بشر ضروری است.

حق داشتن محیط زیست سالم به صراحت در معاهدات منطقه‌ای تصویب شده است. این کشورها شامل ۵۲ دولت عضو منشور آفریقایی حقوق بشر و ملت، ۴۵ عضو کنوانسیون آرهوس، ۱۶ کشور عضو پروتکل سان سالوادور و ۱۶ عضو منشور عربی حقوق بشر هستند. در ۱ دسامبر ۲۰۱۹، پنج کشور موافقتنامه منطقه‌ای دسترسی به اطلاعات، مشارکت عمومی و عدالت در مسائل زیست محیطی در آمریکای لاتین و دریای کارائیب (موافقتنامه اسکازو) را تصویب کردند. مصوبه اخیر پس از تصویب ۱۲ عضو در تاریخ ۲۲ آوریل ۲۰۲۱ لازم‌الاجرا گردید.^۱ ده کشور نیز اعلامیه غیرالزام‌آور حقوق بشر انجمن کشورهای جنوب شرق آسیا را تصویب کرده‌اند (Association of Southeast Asian Nations, 2013: cover page).

۱۰۱ کشور، مقرراتی را برای احترام، حفاظت و تحقق حق دارا شدن یک محیط امن، پاک، سالم و پایدار در قوانین ملی خود گنجانده‌اند. حق داشتن محیط زیست سالم به عنوان یک اصل منسجم و متحد‌کننده می‌تواند در قوانین، مقررات و سیاست‌ها نفوذ نماید. در مجموع، بیش از ۸۰ درصد کشورهای عضو سازمان ملل متحد به طور قانونی، حق داشتن محیط زیست امن، پاک، سالم و پایدار را محترم شمرده‌اند (UNHR, 2020: 3).

۱. این مصوبه با عنوان «توافقنامه منطقه‌ای راجع به دسترسی به اطلاعات، مشارکت عمومی و عدالت در مسائل زیست محیطی در آمریکای لاتین و کارائیب» (REGIONAL AGREEMENT ON ACCESS TO INFORMATION, PUBLIC PARTICIPATION AND JUSTICE IN ENVIRONMENTAL MATTERS IN LATIN AMERICA AND THE CARIBBEAN (Escazú AGREEMENT)) در سایت https://treaties.un.org/pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=XXV&chapter=27&clang=en در دسترس است.

۲- عناصر شکلی

دستیابی به حق محیط زیست و رسمیت گسترده آن مستلزم رعایت برخی از کیفیات است. بدون این عناصر شکلی نمی توان انتظار داشت که فرایند شناسایی این حق موفقیت آمیز باشد. دسترسی به اطلاعات زیست محیطی (رضایی ناندلی، ۱۳۹۲: ۱۲۴)، مشارکت عمومی در تصمیم سازی ها (علیخانی و دیگران، ۱۳۹۸: ۱۲) و دسترسی به عدالت (عباسی سرمدی و اسدی خمایی، ۱۳۹۴: ۳۶) سه مؤلفه شکلی مهم برای شناسایی حق بر محیط زیست سالم و اعمال آن در حیات انسان هاست.

۲-۱- دسترسی به اطلاعات زیست محیطی

دسترسی به اطلاعات، یک حق بشری است و ضرورت دارد برای دفاع و محافظت از حقوق انسانی در برابر اثرات بالقوه مضر زیست محیطی است. برخی از کشورها قوانین، سیاست ها و برنامه هایی وضع کرده اند که امکان دسترسی بیشتر به اطلاعات زیست محیطی را در قوانین اساسی فراهم می کند.^۱ سایر کشورها نیز به طور خاص اجازه دسترسی به اطلاعات زیست محیطی را می دهند. در نروژ، حق به دست آوردن طیف گسترده ای از اطلاعات زیست محیطی از نهادهای دولتی و خصوصی، با استثنائات و حق تفسیر محدود، برای مردم محترم دانسته شده است (Environmental Information Act of Norway, 2003: Art. 11). در اسلوونی، اطلاعات زیست محیطی جنبه عمومی دارد و همگان حق دسترسی بدان را دارند (Environment Protection Act of Slovenia, 2004: Art. 13).

کشورهای بسیاری تارنماهایی ایجاد کرده اند که اطلاعات جامعی را در رابطه با محیط زیست ارائه می دهند. در اروگوئه، یک رصدخانه ملی محیط زیست برای

۱. به عنوان نمونه: کشورهای آلبانی، آرژانتین، آذربایجان، بلاروس، بولیوی، برزیل، چک، فرانسه، نروژ، و اوکراین.

سازمان‌دهی و انتشار تمامی اطلاعات زیست محیطی ایجاد شده است.^۱ شاخص‌های زیست محیطی نه تنها وضعیت محیط زیست، بلکه اقدامات حفاظتی و واکنشی توسعه-یافته دولت‌ها را به همراه اطلاعاتی در مورد برنامه‌ریزی سرزمینی و مدیریت زیست محیطی حوزه‌های رودخانه‌ها و سفره‌های آب زیرزمینی، گزارش‌های فنی و داده‌های باز را برای محققان نشان می‌دهد. در این رصدخانه، گزارش تخلفات احتمالی یا نقض قوانین زیست محیطی را در اختیار شهروندان است.

مجارستان نیز یک سیستم ملی اطلاعات زیست محیطی جامع دارد. داده‌های به‌روز در مورد کیفیت هوا و آب آشامیدنی و آب حمام، میزان گرده گل و سایر عواملی که خطرات بلاقوه بر سلامتی ایجاد می‌کنند را به صورت برخط منتشر می‌شود.^۲ برخی کشورهای کوچک با یک شبکه جزیره‌ای از مخازن داده‌های ملی و منطقه‌ای همکاری می‌کنند که ابزارهای گزارش‌دهی و تارنماهای عمومی برای نظارت، ارزیابی و تجزیه و تحلیل اطلاعات محیطی، پشتیبانی از برنامه‌ریزی‌ها و پیش‌بینی و الزامات گزارش‌دهی را فراهم کرده است.^۳

یکی از اطلاعات زیست محیطی، داده‌های مربوط به مواد سمی است. پروتکل الحاقی آرهوس راجع به ثبت انتشار و انتقال آلاینده‌ها، اعضا را ملزم به گردآوری و انتشار اطلاعات سالانه آلودگی تأسیسات صنعتی به روشی کاربرپسند و رایگان می‌کند (United Nations Economic Commission for Europe, 2008: 2)
71 &) و باید حداقل ۸۶ آلاینده تحت پوشش پروتکل را در برگرد (Ibid: 71 & 79).

۱. تارنمای <https://www.gub.uy> در کشور اروگوئه برای انتشار اطلاعات زیست محیطی این کشور فراهم آمده است.

۲. تارنمای <http://oki.antsz.hu> برای ملاحظه اطلاعات زیست محیطی در دسترس است.

۳. تارنمای www.sprep.org/inform/data-portals برای ملاحظه نحوه تعامل این جزایر در دسترس است.

برخی کشورها گزارش‌های ملی منظم در مورد وضعیت محیط زیست منتشر می‌کنند (مانند قزاقستان) (United Nations Economic Commission for Europe, 2019: 27). قوانین برخی از کشورها دولت را ملزم به ارائه آموزش‌های زیست محیطی می‌کند. به عنوان مثال، در مونته‌نگرو بر اهمیت و ضرورت حفاظت از طبیعت از طریق سیستم آموزشی از پیش‌دبستانی تا دانشگاه تأکید دارد (Montenegro Law on the Protection of Nature, 2016).

۲-۲- مشارکت عمومی در تصمیم‌گیری‌های زیست محیطی

تضمین مشارکت عمومی گسترده و فراگیر، نه تنها تعهدات حقوق بشری را تأمین می‌کند، بلکه نتایج بهتری به دنبال دارد. در سال ۲۰۰۵، کشور فرانسه حق مشارکت عمومی در تصمیم‌گیری‌های مؤثر بر محیط زیست را در قانون اساسی به رسمیت شناخت. شورای اقتصادی، اجتماعی و محیط زیستی فرانسه، یک مجمع مشورتی است که این مهم را به عهده دارد. کمیسیون ملی نیز بحث عمومی مناظرات را در مورد پیشنهاد پروژه‌های توسعه‌ای بزرگ مقیاس مانند رآکتورهای هسته‌ای، راه آهن، بزرگراه‌ها، خطوط لوله گاز طبیعی، سد‌های برق آبی، استادیوم‌های ورزشی و تأسیسات ذخیره-سازی زباله‌های رادیواکتیو را سازمان‌دهی می‌کند.^۱ در اسلونی، حق عموم مردم برای مشارکت در طیف گسترده‌ای از رویه‌های مربوط به حفاظت از محیط زیست را یادآور می‌شود (Environment Protection Act of Slovenia, 2004: 26).

یکی از جنبه‌های حیاتی مشارکت عمومی، حمایت از مدافعان حقوق بشر زیست محیطی است که اغلب مورد آزار، ارباب و بزه‌دیدگی قرار می‌گیرند. دفتر دادستانی ویژه حمایت از مدافعان حقوق بشر، روزنامه نگاران، کارکنان رسانه‌ها و مقامات قضایی در برخی کشورها از جمله هندوراس تأسیس و گام‌های مثبتی برای پاسخ به قتل

۱. برای ملاحظه زمینه و کارکرد این کمیسیون بنگرید به سایت ذیل:

های مدافعان سرشناس و اجرای توصیه‌های کمیسیون بین‌آمریکایی حقوق بشر برداشته اند (Human Rights Council, 2019: 19).

در کشور پرو، طرح ملی حقوق بشر (۲۰۱۸ تا ۲۰۲۱)، فعالیت حیاتی مدافعان حقوق بشر را برجسته می‌کند. در سال ۲۰۱۹، وزارت دادگستری طی پروتکلی در حمایت از مدافعان حقوق بشر، ترویج به‌رسمیت شناختن مدافعان حقوق بشر، اتخاذ تدابیر حفاظتی خاص برای کسانی که در معرض خطر هستند، تلاش برای اجرای اقدامات پیشگیرانه، و اطمینان از بررسی سریع و مؤثر تهدیدات علیه مدافعان را ترویج کرده‌است.^۱

۳-۲- دسترسی به عدالت

فرایندهای مثبت مربوط به دسترسی به عدالت و راهکارهای مناسب اغلب با هدف غلبه بر سه مانع عمده است: شکایت، موانع اقتصادی و فقدان تخصّص قضایی در موضوعات زیست محیطی. در اکثر کشورهایی که حق داشتن محیطی امن، پاک، سالم و پایدار در قانون اساسی به رسمیت شناخته شده، افراد و سازمان‌های غیردولتی حق دارند در زمان نقض این حق یا قوانین زیست محیطی اقامه دعوی کنند.

در سطح جهان بیش از ۱۰۰۰ دیوان و دادگاه تخصّصی محیط زیست در سطوح ملی و فراملی وجود دارد. از مزایای این نهادهای قضایی و شبه قضایی می‌توان به افزایش تخصّص حقوقی و علمی، فرایندهای ساده، انعطاف‌پذیری، استفاده از روش‌های حل اختلاف جایگزین، صلاحیت جامع، قواعد باز در مورد تشکیل پرونده، راهکارهای مؤثر و اختیارات اجرایی، و ابزارهای منحصر به فرد مدیریت پرونده، اشاره کرد (Pring; Pring, 2016: V).

طبق گفته اتحادیه جهانی نهادهای ملی حقوق بشر، بیش از ۱۳۰ کشور نهادهای ملی حقوق بشر یا بازرس حقوق بشر دارند (The Global Alliance of National

۱. برای ملاحظه گزارش این خبر بنگرید به سایت:

Human Rights Institute, 2022: 1). این نهادها عموماً دو کارکرد اصلی دارند: بررسی مستقل سوابق حقوق بشر کشور، و رسیدگی به شکایات فردی و جمعی نقض‌های حقوق بشر. برخی از نهادهای ملی حقوق بشر نیز اختیار دارند به نمایندگی از جوامعی که حقوق آنها نقض می‌شود، شکایت کنند یا در روند برخی از پرونده‌های مطروحه علیه دولت مداخله کنند. بسیاری از فعالیت‌های بازرسان نیز مربوط به مسائل زیست محیطی، از جمله حق اساسی برای داشتن محیط زیست سالم و متعادل بوده است. برخی کشورها نیز دارای بازرسانی هستند که در مسائل زیست محیطی فعال اند.

نهادهای اداری برخی کشورها صلاحیت رسیدگی به شکایات مربوط به نقض کلیه قوانین حفاظت از محیط زیست و منابع طبیعی را دارند. این نهادها می‌توانند برای تعیین ماهیت آسیب زیست محیطی، به اقدامات حفاظتی تأمینی موقت، وضع جریمه‌ها و تحریم‌های اداری اهتمام ورزند.^۱ یکی دیگر از عناصر تضمین دسترسی به پرونده‌های قضایی مربوط به حق برخورداری از محیط زیست سالم، نهادهایی است که این حق را در مورد طیف گسترده‌ای از پرونده‌های مربوط به امتیازات معدنی، سم‌پاشی هوایی، مواد سمی، اکوتوریسم، حفاظت از پارک‌های ملی، برداشت چوب در زیست‌گاه گونه‌های در معرض خطر و آلودگی آب‌های زیر زمینی می‌تواند اعمال کند.^۲

طبق قانون اندونزی، هر فردی حق دارد به اطلاعات، مشارکت در تصمیم‌گیری‌های زیست محیطی و جبران‌های کارآمد در صورت آسیب و تخریب محیط زیست دسترسی داشته باشد (Undang- Undang Republic Indonesia, 2009: ۱۴۰۴ - شماره ۳۹

۱. تفصیل بیشتر در سایت ذیل:

Environmental Administrative Tribunal, <http://environmentalrightsdatabase.Org/environmental-administrative-tribunal/>, accessed on 2022/05/22.

۲. برای اطلاعات بیشتر بنگرید به سایت ذیل:

The Environmental Jurisprudence of Costa Rica's Constitutional Court, <http://environmentalrightsdatabase.org/the-environmental-jurisprudence-of-costa-ricas-constitutional-court/>, accessed on 2022/05/22.

65). دیوان عالی این کشور سیاست‌هایی اتخاذ کرده است که بر اساس آن تمامی پرونده‌های زیست محیطی باید توسط قاضی متخصص رسیدگی شود.^۱ هنگامی که دسترسی به عدالت و یا راهکارهای مؤثر در سطح ملی رد می‌شود، دادگاه‌ها، دیوان‌ها و کمیته‌های منطقه‌ای می‌توانند نقش مهمی ایفا کنند. پرونده‌های مربوط به حق داشتن محیط زیست سالم در کمیسیون آفریقایی حقوق بشر و ملت،^۲ دیوان بین‌آمریکایی حقوق بشر،^۳ دیوان اروپایی حقوق بشر^۴ و کمیته اروپایی حقوق اجتماعی^۵ تصمیم‌گیری می‌شوند.

۳- عناصر ماهوی

حق بر محیط زیست واجد عناصر ماهوی نیز هست که به احقاق این حق در سراسر جهان کمک می‌کنند. هوای پاک، آب و هوای ایمن، غذا و آب سالم، محیط غیرآلوده و زیست‌گاه سالم و تنوع زیستی از مهم‌ترین عناصر ماهوی و محوری در راستای حق محیط زیست سالم هستند.

۱. برای اطلاعات بیشتر بنگرید به سایت دیوان عالی کشور اندونزی به آدرس ذیل:

<https://www.mahkamahagung.go.id/en/news/4236/opening-of-environmental-judge-certification-training-batch-x>, Accessed on 2022/05/22.

۲. برای نمونه بنگرید به رأیی که کمیسیون آفریقایی حقوق بشر و ملت صادر کرده است (African Commission on Human and People's Rights, May 27 2002)

۳. برای نمونه بنگرید به نظریه مشورتی:

Inter-American Court of Human Rights (November 15, 2017), The Environment and Human Right, Advisory Opinion OC-23/17.

۴. برای نمونه بنگرید به:

European Court of Human Rights (27.1.2009), TĂȚAR v. ROMANIA, Application No. 67021/01.

۵. برای نمونه به رأی ذیل بنگرید:

European Committee of Social Rights (December 6, 2006), Marangopoulos Foundation for Human Rights (MFHR) v. Greece, Complaint No. 30/2005.

۱-۳- هوای پاک

طبق آمار، از میان هر ده نفر، نه نفر در سراسر جهان در مناطقی زندگی می‌کنند که دستورالعمل‌های سازمان بهداشت جهانی برای کیفیت هوا در آنها رعایت نمی‌شود. آلودگی هوا سالانه باعث هفت میلیون مرگ زودرس، از جمله ششصد هزار کودک زیر ۵ سال، می‌شود (UN General Assembly, 30 December 2019: 8). کشورها باید برای حفاظت از مؤلفه هوای پاک، هفت گام کلیدی بردارند: نخست، نظارت بر کیفیت هوا و تأثیر آن بر سلامت انسان، دوم، ارزیابی منابع آلودگی هوا، سوم، ایجاد دسترسی اطلاعات برای مردم از جمله توصیه‌های بهداشت عمومی، چهارم، ایجاد قوانین، مقررات و استانداردها و سیاست‌های کیفیت هوا، پنجم، توسعه برنامه‌های اقدام کیفیت هوا را در سطوح محلی، ملی و در صورت لزوم منطقه‌ای، ششم، اجرای برنامه‌های اقدام کیفیت هوا و به کار بردن استانداردها، و هفتم، ارزیابی مستمر پیشرفت‌ها و در صورت لزوم، تقویت برنامه‌ها برای اطمینان از رعایت استانداردها (UN General Assembly, 8 January 2019: 11). حق تنفس در هوای پاک توسط قوانین برخی کشورها حفاظت می‌شود، زیرا برای حق حیات و سلامت بشر ضرورت دارد. در کشور لبنان، راهبرد ملی مدیریت کیفیت هوا، حق هر شهروند در برخورداری از هوای پاک را به رسمیت شناخته است (Chabarekh and et. Al, 2017: 8).

وضع و اجرای مقررات قوی کیفیت هوا باعث نجات جان انسان‌ها و پیشگیری از بیماری‌ها می‌شود. هزینه‌های قانون هوای پاک، میلیاردها دلار تخمین زده می‌شود، در حالی که مزایای آن به تریلیون‌ها می‌رسد (United States Environmental Protection Agency, 2011). کاهش آلودگی هوا در کالیفرنیا منجر به بهبود قابل توجه عملکرد ریه کودکان شده است (Gauderman and et. al, 2015: 905).

آلودگی هوای خانگی که با سوختن زیست‌توده، نفت سفید و زغال سنگ بوجود می‌آید، سالانه میلیون‌ها مرگ زودرس زنان و کودکان را به دنبال دارد. سریع‌ترین پیشرفت در ارائه دسترسی به پخت و پز پاک، از طریق گاز مایع، گاز طبیعی لوله‌کشی یا برق، در کشورهای آسیایی حاصل شده است.^۱

دو اقدامی که کیفیت هوا را در بسیاری از کشورها به طور چشمگیری بهبود بخشیده، حذف تدریجی بنزین سرب و کاهش عمده گوگرد در سوخت‌های حمل و نقل است. این اقدامات مزایای بهداشتی، زیست‌محیطی و اقتصادی عظیمی به همراه داشته است (Gould, 2009: 1162).

۲-۳- آب و هوای ایمن

به دلیل فعالیت‌های انسانی، غلظت گازهای گلخانه‌ای در جو در بالاترین سطح خود در میلیون‌ها سال گذشته رسیده است که باعث تغییرات آب و هوایی با مجموعه‌ای از آثار مخرب، از خشکسالی و سیل گرفته تا بالا آمدن سطح دریاها و رویدادهای شدید آب و هوایی می‌شود. کمیساریای عالی حقوق بشر سازمان ملل متحد هشدار داده است که «جهان هرگز تهدید حقوق بشری را در این وسعت به خود ندیده است» (Bachelet, 2019). گنجاندن حقوق بشر در توافقنامه پاریس نشان داد که حقوق بشر باید محور همه اقدامات اقلیمی، از جمله قوانین، کاهش، انطباق، مالی و جبران باشد (UN, 12 December 2015). تقریباً همه ۱۹۷ کشور چارچوب کلی قوانین آب و هوایی را وضع کرده‌اند (Nachmany, Setzer, 2018: 1). بهترین قوانین شامل اهداف جسورانه، جدول‌های زمانی و مکانیسم‌های پاسخ‌گویی است (Averchenkova, 2019: 80). پنجاه و سه کشور برنامه‌های بلندمدت کربن‌زدایی را به سازمان ملل ارائه کرده‌اند.^۲

۱. از جمله در کشورهای هند، اندونزی، پاکستان، سودان و ویتنام (International Bank for Reconstruction and Development, 2018: 4)

۲. برای ملاحظه نام و استراتژی هر یک از کشورها به تفکیک بنگرید به:

بسیاری از کشورها، از نظر قانونی، جدول زمانی خاصی برای صفر کردن انتشار کربن خالص در نظر گرفته‌اند. برخی الزام آور و برخی غیرالزام آور هستند. ده‌ها کشور عضو موافقتنامه پاریس به طور قابل ملاحظه‌ای انتشار گازهای گلخانه‌ای خود را کاهش داده‌اند (Quéré and et. al, 2019: 213). برخی از کشورها نمونه‌هایی از قوانین تغییرات آب و هوایی ارائه می‌کنند. برخی دیگر دولت را ملزم می‌کنند که دیدگاهی حساس به جنسیت، حمایت از کودکان و فقرا داشته و در همه تلاش‌ها، طرح‌ها و برنامه‌های تغییر اقلیم و انرژی‌های تجدیدپذیر بگنجاند (Climate Change Act of Republic of the Philippines, 2009, 2). اروگوئه در ادغام حقوق بشر در فرایند سیاست‌گذاری تغییرات آب و هوایی و محتوای سیاست‌های ایجاد شده، مانند طرح ملی تغییر آب و هوا، گام مثبتی برداشته است (The National Policy on Climate Change of Uruguay, 2017).

مساعدت‌های تعیین‌کننده ملی شامل تعهداتی است که دولت‌ها بر اساس موافقتنامه پاریس در یک چرخه پنج ساله انجام می‌دهند. در چرخه اول، مشارکت در حقوق بشر صورت می‌گیرد. برخی از کشورها متعهد به اتخاذ رویکردی حق‌محور، برای اقدامات اقلیمی شده‌اند.^۱ در قوانین فرانسه اکتشاف و توسعه سوخت‌های فسیلی جدید ممنوع شده و پروژه‌های موجود ملزم می‌شوند تا سال ۲۰۴۰ این مهم را حاصل کنند (French Law No 2017-1839, 2017: 2). برخی از کشورها نیز اکتشاف و توسعه نفت و گاز دریایی را به طور کلی ممنوع کرده‌اند و هدایت آب و هوا و حفاظت

<https://unfccc.int/process/the-paris-agreement/long-term-strategies>, Accessed on 2022/05/22.

۱. برای اطلاعات بیشتر به سایت ذیل مراجعه کنید:

https://di.unfccc.int/time_series, Accessed on 2022/05/22.

از اکوسیستم‌های دریایی را در دستورالعمل خود قرار داده‌اند.^۱ برخی دیگر محدودیت‌هایی برای اکتشاف نفت و گاز مقرر کرده‌اند.^۲

کاهش چشمگیر هزینه انرژی‌های تجدیدپذیر، گذار به انرژی پاک را تسریع می‌کند. در بسیاری از کشورها، با استفاده از انرژی بادی و خورشیدی، برق ارزان‌تری نسبت به سوخت‌های فسیلی فراهم می‌کنند (Ember, 2022: 10). کاهش شدید هزینه برق بادی و خورشیدی بدان معناست که به نسل انرژی‌های تجدیدپذیر از نظر زیست‌محیطی، پاسخگو و از نظر اقتصادی، جذابیت دارد. برنامه‌های انرژی تجدیدپذیر توزیعی، راهکار مثبتی برای گسترش دسترسی مطمئن به برق پاک و مقرون به صرفه به خصوص در کشورهای کم‌درآمد و متوسط با هدف بهبود کیفیت زندگی است (Kabir and et. al., 2017: 9). دفتر جهانی محیط زیست، یک گروه مشاوره مردم بومی ایجاد کرده است (The Global Environment Facility, 2013).

۳-۳- غذای تولیدشده سالم و پایدار

بیش از ۸۰۰ میلیون نفر در سال ۲۰۱۷ دچار سوء تغذیه بودند که حاکی از افزایش گرسنگی در سطح جهان است. در مواجهه با تأثیرات عظیم کشاورزی صنعتی بر محیط زیست و نیاز به تغذیه تقریباً هشت میلیارد انسان، تکامل رژیم غذایی و پایدار شدن تولید غذا ضرورت دارد. حق غذا در اعلامیه جهانی حقوق بشر و میثاق بین‌المللی حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی به عنوان بخشی از حق برخورداری از استانداردهای مناسب زندگی به رسمیت شناخته شده و در حقوق داخلی نیز کمابیش وارد شده است. کشاورزی زراعی می‌تواند به بهبود معیشت کشاورزان کوچک مقیاس و فقرا، کمک کند، زیرا مستلزم اتکای محدود به نهاده‌های خارجی گران قیمت است.

۱. از جمله کشورهای کاستاریکا (Executive Decree No. 41578, 2019) و بلیز (Petroleum

Operations (Maritime Zone Moratorium) Act, 2017)

۲. از جمله کشورهای دانمارک و نیوزلند (United Nations Environment Programme, 2019: ۲)

آگرواکولوژی، کیفیت هوا، خاک، آب های سطحی و آب های زیرزمینی را بهبود می بخشد، انرژی کمتری می برد، انتشار گازهای گلخانه ای را کاهش می دهد و مخازن کربن را افزایش می دهد (UN General Assembly, 8 January 2019: 7). سازمان خواروبار و کشاورزی ملل متحد، سیاست های بوم شناسی کشاورزی برای افزایش سطح کشاورزی، بهبود معیشت تولید کنندگان مواد غذایی در مقیاس کوچک، اطمینان از سیستم های تولید مواد غذایی پایدار و اجرای شیوه های کشاورزی مقاوم در برابر آب و هوا را در برخی از کشورها شناسایی کرده است (The Food and Agriculture Organization of the United Nations (FAO), 2018). شورای آینده جهان در سال ۲۰۱۹ طرح های آگرواکولوژی را در برزیل، کامرون، کوبا، مصر، هند، و کشورهای دیگر را عملکردی مثبت دانسته است (World Future Council, 2019).

مدارس صحرایی کشاورزی می تواند به طور قابل توجهی استفاده از آفت کش ها را کاهش دهد، زیرا نهاده ها با دانش جایگزین می شوند. مطالعات گسترده در بنگلادش، اندونزی و ویتنام حاکی از کاهش ۳۵ تا ۹۲ درصدی آفت کش های مورد استفاده در محصولات برنج است (Berg; Jiggins, 2007: 669).

یکی از عناصر مهم نیل به یک نظام غذایی سالم و پایدار، کاهش تولید و مصرف گوشت، به ویژه گوشت گاو، به دلیل تأثیر زیاد آن بر محیط زیست است که می تواند مزایایی چون فشار کمتر بیماری و آفات، بهبود مدیریت نیتروژن، انتشار کمتر نیتروژن و افزایش فرصت های بهتر برای کشاورزان را فراهم کند. در سال ۲۰۱۵، ایرلند برنامه ای معرفی کرد که مشوق هایی برای کاهش محصولات پروتئینی به کشاورزان ارائه می - کرد. (New Economics Foundation, 2017: 23).

۴-۳- دسترسی به آب سالم و بهداشتی کافی

در سال ۲۰۱۷، ۷۸۵ میلیون نفر به خدمات اولیه آب دسترسی نداشتند و ۷۰۰ میلیون نفر به دلیل نبود خدمات بهداشتی در محیط باز اجابت مزاج می‌کردند. عدم دسترسی به آب آشامیدنی سالم و بهداشت کافی باعث مرگ ۸۷۰ هزار نفر در سال می‌شود (Economic and Social Council, 2019: 10 & 12).

حقوق بشر در مورد آب و فاضلاب در سال ۲۰۱۰ توسط مجمع عمومی در قطعنامه ۶۴/۲۹۲ و شورای حقوق بشر در قطعنامه ۱۵/۹ به رسمیت شناخته شد و بارها مورد تأکید قرار گرفت. گزارشگر ویژه سابق در مورد حقوق بشر برای آب آشامیدنی سالم و بهداشت، مجموعه جامعی از شیوه‌های مثبت در اجرای حقوق آب و فاضلاب را منتشر کرد (Albuquerque, Catarina de (The UN Special Rapporteur), 2014: 25-27). در این رهنمود، بر بیان صریح محتوای حقوق آب و فاضلاب از طریق قوانین، مقررات و سیاست‌های حاکم بر حقوق دسترسی فیزیکی، مقرون به صرفه، با کیفیت و ایمنی قابل قبول تأکید می‌کند (Ibid: 33-37). همچنین برای از بین بردن تبعیض در ارائه خدمات آب و فاضلاب چارچوب‌های قانونی لازم است (Ibid: 14). امروزه ده‌ها کشور حقوق بشر در مورد آب و یا بهداشت را در قوانین اساسی و یا قوانین عادی خود به رسمیت شناخته‌اند. حقوق آب و فاضلاب باید در چارچوب قانونی یک کشور، از جمله در قانون اساسی، قوانین عادی، سیاست‌ها و برنامه‌ها گنجانده شود. این قوانین باید در برگیرنده حق بر بهداشت باشد. تدوین این حقوق لازم‌الاجرا، این حسن را دارد که تأمین مالی لازم برای تضمین اجرای این حقوق نیز در نظر گرفته می‌شود. در این راستا می‌توان برنامه‌های ملی تصفیه فاضلاب شهری، تولید انرژی از زباله‌ها و بودجه مناطق فقیر در تأمین هزینه‌های مصرفی آب را طراحی و مستمرآ به روزرسانی کرد تا انطباق با قوانین آب ارتقاء یابد. این پروژه‌ها و موارد مشابه، به تحقق

حقّ آب، کاهش فقر، بهبود سلامت و تسهیل سازگاری با تغییرات اقلیمی کمک می- کند. هدف نهایی، تضمین دسترسی همگانی به آب سالم و بهداشت کافی است.

۳-۵- محیط‌های غیرآلوده زیستی، شغلی و سرگرمی

مواد سمّی، تهدید مستقیمی برای حقّ حیات، سلامت، غذا و آب سالم، مسکن مناسب و حقّ داشتن محیطی امن، پاک، سالم و پایدار هستند. بار مواد سمّی اغلب بیشتر بر دوش جمعیت‌های آسیب‌پذیر و حاشیه نشین است.

از معاهدات جهانی که استفاده از مواد سمی را منع، حذف یا محدود می‌کنند، می- توان به کنوانسیون بازل در مورد کنترل جابجایی فرامرزی زباله‌های خطرناک و دفع آنها، کنوانسیون استکهلم در مورد آلاینده‌های آلی پایدار، کنوانسیون روتردام، کنوانسیون میناماتا در مورد جیوه و کنوانسیون وین برای حفاظت از لایه اوزون اشاره کرد.

پایش زیستی انسانی یک اقدام مثبت است؛ زیرا غلظت مواد سمّی و متابولیت‌های آنها در مایعات بدن، مدفوع، مو، دندان و ناخن اندازه‌گیری می‌شوند. این داده‌ها به محققان کمک می‌کند تا اثرات سلامتی را درک و به توسعه و ارزیابی سیاست‌هایی برای کاهش مواجهه کمک کنند. معیارهای اخلاقی باید برای حمایت از حقوق بشر اعمال شود. کانادا، دانمارک، فرانسه، آلمان، نروژ، اسپانیا و ایالات متحده، برنامه‌های ملی پایش زیستی دارند (WHO Regional Office for Europe, 2015: 11).

اتحادیه اروپا یک چارچوب نظارتی نسبتاً قوی برای مواد سمی دارد. قانون اصلی حاکم بر مواد شیمیایی سمّی، مقررات ثبت، ارزیابی، اخذ مجوز و محدودیت مواد شیمیایی، رویکردی مبتنی بر خطر را برای مدیریت مواد شیمیایی اتخاذ می‌کند. اتحادیه اروپا استفاده از مواد سرطان‌زا، جهش‌زا و سموم تولید مثل را در لوازم آرایشی و محصولات مراقبت شخصی ممنوع می‌کند (The European Parliament and The Council, 2006: XVII).

آلودگی پلاستیک به دلیل تأثیر آن بر انسان و تنوع زیستی یک نگرانی بزرگ جهانی است. اتحادیه اروپا جامع‌ترین قانون یعنی دستورالعمل ۲۰۱۹/۹۰۴ را برای کاهش زباله‌های پلاستیکی وضع کرده است (The European Parliament and of the Council, 5 June 2019). کشورها باید دارای یک سیستم پسماند پیشرفته باشند که از سلامت انسان، حقوق بشر و محیط زیست از طریق قوانین و مقررات قوی محافظت کند، نهادهای قوی برای اجرا، نظارت بر اجرای قوانین، تأمین مالی کافی از طریق اعمال اصل هزینه‌های آلاینده و استفاده از آن داشته باشند.

مالیات می‌تواند به طور مؤثری برای کاهش تهدیدات زیست محیطی به کار رود. بسیاری از کشورها هزینه‌های پس‌آب را وضع می‌کنند.^۱ مطالعات نشان می‌دهد که مالیات‌های آلودگی به کاهش قابل توجهی از سطوح آلودگی منجر می‌شود (Organisation for Economic Co-Operation and Development (OECD), 2011).

۳-۶- زیستگاه سالم و تنوع زیستی

بشریت برای طیف وسیعی از محصولات و خدمات زیست محیطی، از غلات، فیبر و دارو گرفته تا گرده‌افشانی، هوای پاک، آب و خاک، به طبیعت وابسته است. حقوق بشر ممکن است به دلیل عدم دسترسی به نعمات طبیعت یا اقدامات انجام شده برای حفاظت از طبیعت که حقوق را در نظر نمی‌گیرند به خطر بیافتد (Human Rights Council, 19 January 2017).

کاهش یا از بین رفتن یک گونه خاص تأثیر مخربی بر یک جامعه بومی و حقوق آنها دارد. ایجاد یک منطقه حفاظت شده جدید بدون مشورت و رضایت مردم بومی یا جوامع محلی می‌تواند حقوق آنها را نقض کند (UN General Assembly, 29 July 2016: 19). حقوق بین‌الملل محیط زیست از طریق معاهدات جهانی از جمله

۱. این کشورها عبارتند از: فرانسه، آلمان، مالزی، هلند و فیلیپین.

کنوانسیون تنوع زیستی، کنوانسیون تجارت بین المللی گونه‌های وحشی گیاهی و جانوری در حال انقراض، کنوانسیون تالاب‌های مهم بین‌المللی به ویژه به عنوان زیستگاه پرندگان آبی، کنوانسیون حفاظت از میراث فرهنگی و طبیعی جهانی، کنوانسیون سازمان ملل متحد راجع به حقوق دریا و کنوانسیون بین‌المللی کنترل شکار نهنگ، هنجارها و استانداردهایی برای حفاظت از تنوع و فراوانی حیات بر روی زمین تعیین می‌کند. معاهدات منطقه‌ای زیست محیطی و قوانین اساسی نیز تعهداتی در مورد حفاظت از حیات وحش و طبیعت در نظر گرفته اند. به رسمیت شناختن حقوق طبیعت می‌تواند آسیب‌های زیست محیطی را کاهش دهد و به طور بالقوه به نفع حقوق بشر باشد.

در سطح قانونگذاری عادی، تقریباً همه کشورها قوانین خاصی برای حفاظت از حیات وحش و زیستگاه حیات وحش و مدیریت فعالیت‌هایی دارند که می‌تواند به گونه‌های دیگر آسیب برساند یا بیش از حد از آنها بهره‌برداری نماید (مانند ماهیگیری، شکار، معدن، کشاورزی و جنگلداری). مناطق حفاظت شده به تنوع زیستی نیز کمک می‌کنند (Watson and et. al, 2014: 67). اگر مردم بومی و جوامع محلی در برابر تخلیه زباله از حقوق کاربردی روشن و امنیت برخوردار باشند، احتمالاً در مدیریت مثبت جنگل‌ها، خاک و آب سرمایه‌گذاری می‌کنند. جنگل‌هایی که به طور قانونی در مالکیت و یا برای استفاده مردم بومی و جوامع محلی تعیین شده‌اند، طیف گسترده‌ای از مزایای زیست محیطی و اجتماعی، از جمله نرخ پایین‌تر جنگل‌زدایی و تخریب جنگل‌ها، سرمایه‌گذاری بیشتر در بازسازی و نگهداری جنگل‌ها، بهبود حفاظت از تنوع زیستی، انتشار کربن کمتر و ذخیره بیشتر آن، کاهش درگیری و کاهش فقر را به ارمغان می‌آورند (Intergovernmental Science-Policy Platform on Biodiversity and Ecosystem Services (IPBES), 2019). طبق

تحقیقات، بین پیشرفت اقتصادی - اجتماعی (درآمد، سرمایه گذاری، پس انداز، سرمایه - گذاری مشارکت اجتماعی و ایجاد دارایی در سطح خانوار و جوامع) و حفاظت از مناطق رابطه مثبت وجود دارد (Stoian and et. al, 2018: 1).

نتیجه گیری

تخریب گسترده محیط زیست و آثار نامطلوب بشری آن، مستلزم توفیق بر موانع تقنینی، مالی و قضایی است. تأثیر مقررات زیست محیطی در وهله نخست به واسطه رسمیت حقوقی در حوزه ملی و بین‌المللی نمود می‌یابد. رسمیت حقوقی حق بر محیط زیست، با حمایت های قوانین اساسی، عادی و حتی تصویب مقررات منطقه‌ای دو یا چندجانبه و بین‌المللی محقق می‌شود. لیکن تحقق بیرونی آن، مستلزم رعایت برخی کیفیات از جمله عناصر شکلی و ماهوی است. از جمله عناصر شکلی دسترسی به اطلاعات زیست محیطی است و این حسن را دارد که گروه های ذینفع با علم به حقوق خود بهتر می‌توانند درصدد مطالبه آن برآیند. تضمین مشارکت گسترده ذینفعان نهایی در تصمیم گیری های مؤثر بر محیط زیست، موجب تأمین تعهدات حقوق بشری و دستیابی به نتایج بهتر می‌شود. از جمله مصادیق مهم مشارکت عمومی، حمایت از مدافعان حقوق بشر زیست محیطی است و می‌تواند در قالب یک دفتر ویژه در نهاد تعقیب داخلی، رسیدگی ها را سرعت بخشد. دسترسی به عدالت نیز با موانعی چون شکایات، موانع اقتصادی و فقدان تخصص به کندی پیش می‌رود. وجود تخصص و نهادهای ملی حقوق بشر با کارکرد بررسی مستقل رعایت حقوق بشر، رسیدگی به شکایات نقض حقوق بشر و مصادیق آن و اقدام به نمایندگی از جامعه در روند دستیابی به حق بشری محیط زیست، مؤثر است.

در عین حال عناصر ماهوی نیز به احقاق حق در سراسر جهان کمک می‌کنند. هوای پاک از خلال نظارت بر کیفیت هوا، ارزیابی منابع آلودگی هوا، ایجاد دسترسی به توصیه های بهداشتی، ایجاد سیاست های کیفی، توسعه برنامه های اقدامی، اجرای این برنامه ها

و ارزیابی مستمر پیشرفت‌ها و در صورت لزوم تقویت حوزه‌های ضعیف، محقق می‌شود و موجب اطمینان از رعایت استانداردها می‌شود. اجرای حق بر آب و هوای ایمن، با رویکرد حق محور در اقدامات اقلیمی تسهیل می‌شود. حق غذا، مؤلفه دیگری است که در اسناد بین‌المللی پیش‌بینی و به عنوان بخشی از حق برخورداری از استانداردهای مناسب زندگی به رسمیت شناخته شده‌است. دسترسی به آب سالم و کافی با رعایت مقررات و سیاست‌های حاکم بر حق دسترسی فیزیکی، مقرون به صرفه و با کیفیت و ایمنی قابل قبول به آب به مورد اجرا گذاشته می‌شود. البته از بین بردن تبعیض‌های خدمات و آب و فاضلاب، مستلزم مقررات مکفی است. محیط‌های غیرآلوده زیستی، شغلی و سرگرمی به واسطه پایش زیستی انسانی تقویت می‌شود و موجب درک اثرات سلامتی و توسعه ارزیابی سیاست‌ها برای کاهش مواجهه با آلودگی‌ها می‌شود. مالیات بر فعالیت‌های آلوده‌کننده نیز به طور مؤثر به کاهش تهدیدهای زیست محیطی کمک می‌کند. زیستگاه سالم و تنوع زیستی از طریق حفاظت از حیات وحش و زیستگاه آنها و مدیریت فعالیت‌های آسیب‌زا، جلوگیری از جنگل زدایی و شیوه‌های امن تخلیه زباله، در قالب مقررات عادی، موجب مدیریت مثبت این عنصر ماهوی است.

مهم‌ترین ذینفعان اقدامات مثبت، افراد و جوامعی هستند که بیشترین آسیب‌پذیری را در برابر اثرات نامطلوب آسیب‌های زیست محیطی دارند و به خدمات اولیه زیست محیطی دسترسی ندارند. تصویب سندی که حق برخورداری از محیطی امن، پاک، سالم و پایدار را به رسمیت بشناسند، رویکرد مثبتی برای تسریع تلاش‌های تضمین‌کننده بهره‌مندی از این حق خواهد بود. یک رویکرد حق محور، نه تنها مفید است، بلکه حتی برای انگیزش بسیاری از اقدامات فوری مورد نیاز برای دستیابی به اهداف توسعه پایدار، ضروری است. با این حال، در نهایت باید تأکید کرد که بشریت با یک بحران زیست محیطی جهانی و بی‌سابقه مواجه است. تبدیل جامعه ناعادلانه و ناپایدار امروزی

به یک تمدن زیست محیطی که در آن حقوق بشر به طور جهانی مورد احترام، محافظت و مجری است، مستلزم تعامل کلیه دستگاه‌های تقنینی، اجرایی و قضایی است.

منابع

- رضایی ناندلی، محبوبه (۱۳۹۲)، **ظرفیت‌های اجرایی حقوق عمومی ایران برای تحقق اصل مشارکت زیست محیطی**، فصلنامه علوم محیطی، ۳، ۱۲۳-۱۳۳.
- عباسی سرمدی، مهدی؛ اسدی خمایی، رضا (۱۳۹۴)، **مفهوم عدالت زیست محیطی و انعکاس آن در اسناد منطقه‌ای و بین‌المللی**، راهبرد، ۷۷۳۳-۵۷.
- علیخانی، صادق؛ اسلامی، رضا؛ نیاورانی، صابر (۱۳۹۸)، **ظرفیت‌های قانون اساسی ایران در افزایش مشارکت شهروندان در پرتو راهبردهای حکمرانی خوب**، تحقیقات حقوق خصوصی و کیفری، ۴۰، ۱۱-۳۱.
- امیدی، جلیل؛ یوسفی پور، فرهاد (۱۳۹۳)، **موقعیت و مبانی ارزش گذاری محیط زیست و لزوم مقابله با آلاینده‌ها در فقه اسلام**، مطالعات فقه و حقوق اسلامی، ۱۰، ۳۰-۷.
- African Commission on Human and People's Rights (May 27 2002), **Social and Economic Rights Action Center (SERAC) and Center for Economic and Social Rights (CESR)/Nigeria**, communication No. 155/96.
- ALBUQUERQUE, CATARINA DE (THE UN SPECIAL RAPPORTEUR) (2014), **Realising the Human Rights to Water and Sanitation: A Handbook**, UN Special Rapporteur on the human right to safe drinking water and sanitation.
- [Association of Southeast Asian Nations](#) (2013), **ASEAN Human Rights Declaration**.
- Averchenkova, Alina (January 2019), **Legislating for a low carbon and climate resilient transition: learning from international experiences**, Elcano Policy Paper, Madrid: Real Instituto Elcan.
- Bachelet, Michelle (Mon 9 Sep 2019), **Climate crisis is greatest ever threat to human rights, UN warns**, The Guardian News Website of the year, <https://www.theguardian.com/law/2019/sep/09/climate-crisis-human-rights-un-michelle-bachelet-united-nations>, Accessed on 2022/05/22.
- BERG, HENK VAN DEN; JIGGINS, JANICE (April 2007), **Investing in Farmers: the Impacts of Farmer Field Schools in Relation to Integrated Pest Management**, [World Development](#), Vol. 35, No. 4.

- Chabarekh, Capricia; Afif, Charbel; Nagl, Christian; Mitri, George (2017), **Lebanon's National Strategy for Air Quality Management for 2030**, European Union.
- Climate Change Act of Republic of the Philippines (2009), **REPUBLIC ACT NO. 9729**.
- Economic and Social Council (2019), **Special edition: progress towards the Sustainable Development Goals**, E/2019/68.
- EMBER (March 2022), **Global Electricity Review 2022**.
- **ENVIRONMENT PROTECTION ACT of Slovenia (ZVO-1) SOP-2004-01-1694**, Act of 31 March 2004, No. 801-01/90-3/136.
- **Environmental Administrative Tribunal**, <http://environmentalrightsdatabase.org/environmental-administrative-tribunal/>, accessed on 2022/05/22.
- **Environmental Information Act of Norway**, Act of 9 May 2003, No.31.
- EUROPEAN COMMITTEE OF SOCIAL RIGHTS (December 6, 2006), **Marangopoulos Foundation for Human Rights (MFHR) v. Greece**, Complaint No. 30/2005.
- EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS (27.1.2009), **TĂȚAR v. ROMANIA**, Application No. 67021/01.
- Executive Decree No. 41578, 2019
- **French Law No 2017-1839** (30 December 2017), No. TREX1722331L.
- Gould, Elise (2009), **Childhood lead poisoning: conservative estimates of the social and economic benefits of lead hazard control**, Environmental Health Perspectives, Vol. 117, No. 7.
- <http://www.oki.antsz.hu>
- https://cpdp.debatpublic.fr/cdpd-courseulles/EN/DEBAT/DEBAT_PUBLIC.HTM.
- https://di.unfccc.int/time_series, Accessed on 2022/05/22.
- <https://unfccc.int/process/the-paris-agreement/long-term-strategies>, Accessed on 2022/05/22.
- <https://www.gub.uy>
- <https://www.mahkamahagung.go.id/en/news/4236/opening-of-environmental-judge-certification-training-batch-x>, Accessed on 2022/05/22.
- <https://www.sprep.org/inform/data-portals>
- <https://www.vozdeamerica.com/a/peru-fiscalia-asesinato-ambientalistas-/5148352.html>.
- Human Rights Council (19 January 2017), **Report of the Special Rapporteur on the issue of human rights obligations relating to the**

enjoyment of a safe, clean, healthy and sustainable environment, A/HRC/34/49.

- Human Rights Council (2019), **Report of the Special Rapporteur on the situation of human rights defenders**, A/HRC/40/60/Add.2.

- INTER-AMERICAN COURT OF HUMAN RIGHTS (NOVEMBER 15, 2017), **THE ENVIRONMENT AND HUMAN RIGHT**, ADVISORY OPINION OC-23/17.

- Intergovernmental Science-Policy Platform on Biodiversity and Ecosystem Services (IPBES) (2019), **Global Assessment Report on Biodiversity and Ecosystem Services**, Brondízio, E. S., Settele, J., Díaz, S., Ngo, H. T. (eds). Bonn: IPBES secretariat.

- International Bank for Reconstruction and Development (2018), **Tracking SDG 7: The Energy Progress Report 2018**, A joint report of the custodian agencies, The World Bank.

- Kabir, Ehsanul; Kim, Ki-Hyun; Szulejko, Jan E. (2017), **Social Impacts of Solar Home Systems in Rural Areas: A Case Study in Bangladesh**, Energies, No. 10.

- MARX, Axel; WOUTERS, Jan; BRIGHT, Claire; (2019), **Access to legal remedies for victims of corporate human rights abuses in third countries**, European Parliament's Sub-Committee on Human Rights.

- **Montenegro Law on the Protection of Nature** (2016)

- Nachmany, Michal; Setzer, Joana (May 2018), **Policy brief, Global trends in climate change legislation and litigation: 2018 snapshot**, Grantham Research Institute on Climate Change and the Environment.

- Negotiating committee of the regional agreement (4 March 2018), **REGIONAL AGREEMENT ON ACCESS TO INFORMATION, PUBLIC PARTICIPATION AND JUSTICE IN ENVIRONMENTAL MATTERS IN LATIN AMERICA AND THE CARIBBEAN (Escazú AGREEMENT)**, No. 56654; https://treaties.un.org/pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=XXVII-18&chapter=27&clang=_en.

- New Economics Foundation (2017), **Grow Green: Sustainable Solutions for the Farm of the Future**, The Vegan Society.

- Organisation for Economic Co-Operation and Development (OECD) (September 2011), **Environmental Taxation: A Guide for Policymakers**.

- **Petroleum Operations (Maritime Zone Moratorium) Act**, 2017

- Pring, George (Rock); Pring, Catherine (Kitty) (2016), **Environmental Courts & Tribunals: A Guide for Policy Makers**, Global Environmental Outcomes LLC (GEO) and University of Denver

Environmental Courts & Tribunals Study, Nairobi: United Nations Environment Programme.

- Quéré, [Corinne Le](#); Korsbakken, Jan Ivar; Wilson, [Charlie](#); Tosun, Jale; Andrew, Robbie; Andres, Robert J.; Canadell, Josep G.; Jordan, [Andrew](#); Peters, Glen P.; Vuuren, Detlef P. van (25 Feb 2019), **Drivers of declining CO2 emissions in 18 developed economies**, Nature Climate Change, Vol. 9, No. 3.

- Stoian, Dietmar; Rodas, Aldo; Butler, Megan; Monterroso, Iliana; Hodgdon, Benjamin (2018), **Forest concessions in Petén, Guatemala: A systematic analysis of the socioeconomic performance of community enterprises in the Maya Biosphere Reserve**, Center for International Forestry Research (CIFOR).

- **The Environmental Jurisprudence of Costa Rica's Constitutional Court**, <http://environmentalrightsdatabase.org/the-environmental-jurisprudence-of-costa-ricas-constitutional-court/>, accessed on 2022/05/22.

- THE EUROPEAN PARLIAMENT AND OF THE COUNCIL (2006), **The Registration, Evaluation, Authorisation and Restriction of Chemicals (REACH) regulation**, REGULATION (EC) No 1907/2006, Official Journal of the European Union, L 396/1, ANNEX XVII.

- The European Parliament and of the Council (5 June 2019), **Directive (EU) 2019/904 on the reduction of the impact of certain plastic products on the environment** (Text with EEA relevance).

- The Food and Agriculture Organization of the United Nations (FAO) (2018), **Future Policy Award Winners 2018**

- - **Scaling Up Agroecology**; <https://www.fao.org/agroecology/slideshow/news-article/en/c/1187596/>, accessed on 2022/05/24.

- THE GLOBAL ALLIANCE OF NATIONAL HUMAN RIGHTS INSTITUTE (2022), **Accreditation status as of 27 April 2022**.

- The Global Environment Facility (Revised: Nov 5, 2013), **Indigenous Peoples Advisory Group**, TERMS OF REFERENCE.

- **The National Policy on Climate Change of Uruguay** (2017).

- UN (12 December 2015), **The Paris Agreement**.

- UN General Assembly (2020), **Human rights obligations relating to the enjoyment of a safe, clean, healthy and sustainable environment**, A/75/161.

- UN General Assembly (2021), **The Guiding Principles on Business and Human Rights: guidance on ensuring respect for human rights defenders**, A/HRC/47/39/Add.2.

- UN General Assembly (29 July 2016), **Rights of indigenous peoples**, A/71/229.
- UN General Assembly (30 December 2019), **Right to a healthy environment: good practices**, A/HRC/43/53, Annex II.
- UN General Assembly (8 January 2019), **Issue of human rights obligations relating to the enjoyment of a safe, clean, healthy and sustainable environment**, A/HRC/40/55.
- UNDANG-UNDANG REPUBLIK INDONESIA (October 3, 2009), **Act 32/2009 regarding Environmental Protection and Management**, Business News 7933-7934/3-24-2010.
- UNHR (2020), **Right to a healthy environment: good practices**, Report of the Special Rapporteur on the issue of human rights obligations relating to the enjoyment of a safe, clean, healthy and sustainable environment.
- United Nations Economic Commission for Europe (2008), **Guidance on Implementation of the Protocol on Pollutant Release and Transfer Registers**, ECE/MP.PP/7.
- United Nations Economic Commission for Europe (2019), **ENVIRONMENTAL PERFORMANCE REVIEWS, KAZAKHSTAN**, Third Review, Synopsis.
- United Nations Environment Programme (2019 Report), **The Production Gap, the discrepancy between countries' planned fossil fuel production and global production levels consistent with limiting warming to 1.5°C or 2°C**.
- United States Environmental Protection Agency (2011), **The Benefits and Costs of the Clean Air Act from 1990 to 2020**, Final Report – Rev. A, Office of Air and Radiation.
- Gauderman, W. James; Urman, Robert; Avol, Edward; Berhane, Kiros; McConnell, Rob; Rappaport, Edward; Chang, Roger; Lurmann, Fred; Gilliland, Frank (2015), **Association of improved air quality with lung development in children**, The new england journal of medicine, Vol. 372, No. 10.
- Watson, James E. M.; Dudley, Nigel; Segan, Daniel B.; Hockings, Marc (6 NOVEMBER 2014), **The performance and potential of protected areas**, NATURE, Vol. 515.
- WHO Regional Office for Europe (2015), **Human biomonitoring: facts and figures**, World Health Organization.
- World Future Council (2019), **Outstanding Practices in Agroecology 2019 Announced**, <https://www.worldfuturecouncil.org/press-release-opa-2019/>, Accessed on 2022/05/24.

References

- African Commission on Human and People's Rights (2002, May 27). *Social and Economic Rights Action Center (SERAC) and Center for Economic and Social Rights (CESR)/Nigeria*, Communication No. 155/96.
- ALBUQUERQUE, CATARINA DE (THE UN SPECIAL RAPPORTEUR) (2014). *Realising the Human Rights to Water and Sanitation: A Handbook*. UN Special Rapporteur on the human right to safe drinking water and sanitation.
- Association of Southeast Asian Nations (2013). *ASEAN Human Rights Declaration*.
- Averchenkova, Alina (2019, January). Legislating for a low carbon and climate resilient transition: learning from international experiences. *Elcano Policy Paper*. Madrid: Real Instituto Elcan.
- Bachelet, Michelle (2019, September 9). Climate crisis is greatest ever threat to human rights, UN warns. *The Guardian News Website of the year*. Retrieved May 22, 2022, from <https://www.theguardian.com/law/2019/sep/09/climate-crisis-human-rights-un-michelle-bachelet-united-nations>
- BERG, HENK VAN DEN; JIGGINS, JANICE (2007, April). Investing in Farmers: the Impacts of Farmer Field Schools in Relation to Integrated Pest Management. *World Development*, 35(4).
- Chabarekh, Capricia; Afif, Charbel; Nagl, Christian; Mitri, George (2017). *Lebanon's National Strategy for Air Quality Management for 2030*. European Union.
- Climate Change Act of Republic of the Philippines (2009). *REPUBLIC ACT NO. 9729*.
- Economic and Social Council (2019). *Special edition: progress towards the Sustainable Development Goals*, E/2019/68.
- EMBER (2022, March). *Global Electricity Review 2022*.
- ENVIRONMENT PROTECTION ACT of Slovenia (ZVO-1) SOP-2004-01-1694, Act of 31 March 2004, No. 801-01/90-3/136.
- Environmental Administrative Tribunal. Retrieved May 22, 2022, from <http://environmentalrightsdatabase.org/environmental-administrative-tribunal/>
- Environmental Information Act of Norway, Act of 9 May 2003, No.31.
- EUROPEAN COMMITTEE OF SOCIAL RIGHTS (2006, December 6). *Marangopoulos Foundation for Human Rights (MFHR) v. Greece*, Complaint No. 30/2005.

- EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS (2009, January 27). *TĂȚAR v. ROMANIA*, Application No. 67021/01.
- Executive Decree No. 41578, 2019.
- French Law No 2017-1839 (2017, December 30). No. TREX1722331L.
- Gauderman, W. James; Urman, Robert; Avol, Edward; Berhane, Kiros; McConnell, Rob; Rappaport, Edward; Chang, Roger; Lurmann, Fred; Gilliland, Frank (2015). Association of improved air quality with lung development in children. *The New England Journal of Medicine*, 372(10).
- Gould, Elise (2009). Childhood lead poisoning: conservative estimates of the social and economic benefits of lead hazard control. *Environmental Health Perspectives*, 117(7).
- Human Rights Council (2017, January 19). *Report of the Special Rapporteur on the issue of human rights obligations relating to the enjoyment of a safe, clean, healthy and sustainable environment*, A/HRC/34/49.
- Human Rights Council (2019). *Report of the Special Rapporteur on the situation of human rights defenders*, A/HRC/40/60/Add.2.
- INTER-AMERICAN COURT OF HUMAN RIGHTS (2017, November 15). *THE ENVIRONMENT AND HUMAN RIGHT*, ADVISORY OPINION OC-23/17.
- Intergovernmental Science-Policy Platform on Biodiversity and Ecosystem Services (IPBES) (2019). *Global Assessment Report on Biodiversity and Ecosystem Services*. (E. S. Brondízio, J. Settele, S. Díaz, & H. T. Ngo, Eds.). Bonn: IPBES secretariat.
- International Bank for Reconstruction and Development (2018). *Tracking SDG 7: The Energy Progress Report 2018*. A joint report of the custodian agencies, The World Bank.
- Kabir, Ehsanul; Kim, Ki-Hyun; Szulejko, Jan E. (2017). Social Impacts of Solar Home Systems in Rural Areas: A Case Study in Bangladesh. *Energies*, (10).
- MARX, Axel; WOUTERS, Jan; BRIGHT, Claire; (2019). *Access to legal remedies for victims of corporate human rights abuses in third countries*. European Parliament's Sub-Committee on Human Rights.
- Montenegro Law on the Protection of Nature (2016).
- Nachmany, Michal; Setzer, Joana (2018, May). *Policy brief, Global trends in climate change legislation and litigation: 2018 snapshot*. Grantham Research Institute on Climate Change and the Environment.
- Negotiating committee of the regional agreement (2018, March 4). *REGIONAL AGREEMENT ON ACCESS TO INFORMATION, PUBLIC PARTICIPATION AND JUSTICE IN ENVIRONMENTAL*

- MATTERS IN LATIN AMERICA AND THE CARIBBEAN (Escazú AGREEMENT)*, No. 56654. Retrieved from https://treaties.un.org/pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=XXVII-18&chapter=27&clang=_en
- New Economics Foundation (2017). *Grow Green: Sustainable Solutions for the Farm of the Future*. The Vegan Society.
 - Organisation for Economic Co-Operation and Development (OECD) (2011, September). *Environmental Taxation: A Guide for Policymakers*.
 - Omid, Jalil; Yousefi Pour, Farhad (2014). [The Position and Foundations of Environmental Valuation and the Necessity of Combating Pollutants in Islamic Jurisprudence]. [Islamic Law and Jurisprudence Studies], 10, 7-30. (2014)
 - Petroleum Operations (Maritime Zone Moratorium) Act, 2017.
 - Pring, George (Rock); Pring, Catherine (Kitty) (2016). *Environmental Courts & Tribunals: A Guide for Policy Makers*. Global Environmental Outcomes LLC (GEO) and University of Denver Environmental Courts & Tribunals Study. Nairobi: United Nations Environment Programme.
 - Quéré, Corinne Le; Korsbakken, Jan Ivar; Wilson, Charlie; Tosun, Jale; Andrew, Robbie; Andres, Robert J.; Canadell, Josep G.; Jordan, Andrew; Peters, Glen P.; Vuuren, Detlef P. van (2019, February 25). Drivers of declining CO2 emissions in 18 developed economies. *Nature Climate Change*, 9(3).
 - Rezaei Nandali, Mahboubeh (2013). [Executive Capacities of Iranian Public Law for Realizing the Principle of Environmental Participation]. [Environmental Sciences Quarterly], 3, 123-133. (2013)
 - Stoian, Dietmar; Rodas, Aldo; Butler, Megan; Monterroso, Iliana; Hodgdon, Benjamin (2018). *Forest concessions in Petén, Guatemala: A systematic analysis of the socioeconomic performance of community enterprises in the Maya Biosphere Reserve*. Center for International Forestry Research (CIFOR).
 - The Environmental Jurisprudence of Costa Rica's Constitutional Court. Retrieved May 22, 2022, from <http://environmentalrightsdatabase.org/the-environmental-jurisprudence-of-costa-ricas-constitutional-court/>
 - THE EUROPEAN PARLIAMENT AND OF THE COUNCIL (2006). The Registration, Evaluation, Authorisation and Restriction of Chemicals (REACH) regulation, *REGULATION (EC) No 1907/2006, Official Journal of the European Union, L 396/1, ANNEX XVII*.

- The European Parliament and of the Council (2019, June 5). *Directive (EU) 2019/904 on the reduction of the impact of certain plastic products on the environment (Text with EEA relevance)*.
- The Food and Agriculture Organization of the United Nations (FAO) (2018). *Future Policy Award Winners 2018 - Scaling Up Agroecology*. Retrieved May 24, 2022, from <https://www.fao.org/agroecology/slideshow/news-article/en/c/1187596/>
- THE GLOBAL ALLIANCE OF NATIONAL HUMAN RIGHTS INSTITUTE (2022). *Accreditation status as of 27 April 2022*.
- The Global Environment Facility (Revised: 2013, Nov 5). *Indigenous Peoples Advisory Group, TERMS OF REFERENCE*.
- The National Policy on Climate Change of Uruguay (2017).
- UN (2015, December 12). *The Paris Agreement*.
- UN General Assembly (2016, July 29). *Rights of indigenous peoples*, A/71/229.
- UN General Assembly (2019, January 8). *Issue of human rights obligations relating to the enjoyment of a safe, clean, healthy and sustainable environment*, A/HRC/40/55.
- UN General Assembly (2019, December 30). *Right to a healthy environment: good practices*, A/HRC/43/53, Annex II.
- UN General Assembly (2020). *Human rights obligations relating to the enjoyment of a safe, clean, healthy and sustainable environment*, A/75/161.
- UN General Assembly (2021). *The Guiding Principles on Business and Human Rights: guidance on ensuring respect for human rights defenders*, A/HRC/47/39/Add.2.
- UNDANG-UNDANG REPUBLIK INDONESIA (2009, October 3). *Act 32/2009 regarding Environmental Protection and Management*, Business News 7933-7934/3-24-2010.
- UNHR (2020). *Right to a healthy environment: good practices*, Report of the Special Rapporteur on the issue of human rights obligations relating to the enjoyment of a safe, clean, healthy and sustainable environment.
- United Nations Economic Commission for Europe (2008). *Guidance on Implementation of the Protocol on Pollutant Release and Transfer Registers*, ECE/MP.PP/7.
- United Nations Economic Commission for Europe (2019). *ENVIRONMENTAL PERFORMANCE REVIEWS, KAZAKHSTAN, Third Review, Synopsis*.
- United Nations Environment Programme (2019). *The Production Gap, the discrepancy between countries' planned fossil fuel production and*

global production levels consistent with limiting warming to 1.5°C or 2°C. (2019 Report)

- United States Environmental Protection Agency (2011). *The Benefits and Costs of the Clean Air Act from 1990 to 2020, Final Report – Rev. A*, Office of Air and Radiation.

- Watson, James E. M.; Dudley, Nigel; Segan, Daniel B.; Hockings, Marc (2014, November 6). The performance and potential of protected areas. *NATURE*, 515.

- WHO Regional Office for Europe (2015). *Human biomonitoring: facts and figures*. World Health Organization.

- World Future Council (2019). *Outstanding Practices in Agroecology 2019 Announced*. Retrieved May 24, 2022, from [https:// www.worldfuturecouncil.org/press-release-opa](https://www.worldfuturecouncil.org/press-release-opa).

- Abbasi Sarmadi, Mehdi; Asadi Khammami, Reza (2015). [The Concept of Environmental Justice and Its Reflection in Regional and International Documents]. [Rahbord], 73, 57-33.

- Alikhani, Sadegh; Eslami, Reza; Niavarani, Saber (2019). [Constitutional Capacities of Iran in Increasing Citizens' Participation in the Light of Good Governance Strategies]. [Private and Criminal Law Researches], 40, 11-31.

- <http://www.oki.antsz.hu>

- https://cpdp.debatpublic.fr/cdpd-courseulles/EN/DEBAT/DEBAT_PUBLIC.HTM

- https://di.unfccc.int/time_series (Accessed on 2022/05/22)

- <https://unfccc.int/process/the-paris-agreement/long-term-strategies> (Accessed on 2022/05/22)

- <https://www.gub.uy>

- <https://www.mahkamahagung.go.id/en/news/4236/opening-of-environmental-judge-certification-training-batch-x> (Accessed on 2022/05/22)

- <https://www.sprep.org/inform/data-portals>

- <https://www.vozdeamerica.com/a/peru-fiscalia-asesinato-ambientalistas-5148352.html>